

دزدی زیستی

انحصاری تجارت تنباکوی ایران و حتی نظارت بر کشاورزی آن شناخته شد. مردم ایران اما، پس از آگاهی از این قرارداد انحصار، مخالفت را آغاز کردند. اعتراض‌ها روز به روز گسترده‌تر و به یکی از بزرگ‌ترین مبارزه‌های ضداستبدادی و ضداستعماری مردم‌مان تبدیل شد. سرانجام میرزای شیرازی، مرجع تقلید شیعیان که در سامرا زندگی می‌کرد، در فتوایی چنین نوشت:

«بسم... الرحمن الرحیم. الیوم استعمال تنباکو و توتون بای نحو کان، در حکم محاربه با امام زمان (صلوات... و سلام علیه) است. حرّره الاقل محمد حسن الحسینی».

روز بعد از انتشار این حکم، مردم اطاعت از این حکم را بر خود فرض دانستند. حتی در مراسم اسب‌سواری شاه در دوشان تپه هیچ‌کس قلیان نکشید. زنان حرم‌سرای شاهی نیز همه قلیان‌ها را شکستند. می‌گویند که ناصرالدین شاه با مشاهده این قلیان‌شکنی پرسید شما را چه می‌شود؟ یکی از زنان گفت: آن کس که ما را به تو حلال کرده، قلیان را به ما حرام کرده است. در پی آن شاه ناچار فرمان توقف عملیات رژی و لغو قرارداد را صادر کرد....

باری، آنچه مرا واداشت که این همه از کریستف کلمب تا ناصرالدین شاه و از گیاه *Nicotiana tabacum* تا قیام ضداستبدادی، ضداستعماری و ضدانحصاری تنباکو بنویسم، آن است که این روزها که دست به قلم شده‌ام برای نوشتن این سرمقاله، یعنی در نیمه‌آبان‌ماه ۱۳۸۹، از ژاپن خبر می‌رسد که دهمین کنفرانس تنوع زیستی در ناگویای ژاپن (۱۸ تا ۲۹ اکتبر ۲۰۱۰) به کار خود پایان داده و خبری داغ به مجامع و محافل علوم زیستی تزریق کرده است.

شاید پیش خود بگویند که طولانی بودن فاصله بین زمان نوشته شدن مطالب مجله (میان پاییز) و زمان خوانده شدن آن‌ها

گیاه *Nicotiana tabacum* (بخوانید نیکوشیانا تاباکوم) یکی از مهم‌ترین گیاهان جهان است، چرا که صرف‌نظر از اثر بر سلامت آدمی، بر اقتصاد و سیاست جوامع انسانی نیز اثرهای بسیار داشته و حتی گاه تعیین‌کننده نیز بوده است. فرآورده این گیاه برای بسیاری از ما آشناست؛ برخی آن را دوست نداریم، برخی از آن متنفریم و برخی دیگر تحملش می‌کنیم.

نامش از کجا آمده است؟ در سال ۱۵۶۰ ژان نیکوت دو ویمن^۱ آن را به عنوان گیاهی دارویی به فرانسه وارد کرد و در سال ۱۵۸۶ یکی از گیاه‌شناسان آن را به افتخار نیکوت، *Herba nicotiana* به معنی «علف نیکوت» نام‌گذاری کرد. لینه، پدر رده‌بندی موجودات زنده نخست این نام را که در آن زمان هنوز کاربرد زینتی داشت، پذیرفت؛ اما علف نیکوت بعداً به نام علمی امروزی تغییر نام داد. این گیاه هم مانند سیب‌زمینی (انگلیسی: potato) و گوجه‌فرنگی (انگلیسی: tomato)، در اصل سوغات نخستین سفر کریستف کلمب^۲ به آمریکا بوده؛ به همین سبب هنوز در زبان انگلیسی (tobacco) و حتی بسیاری از زبان‌های دیگر از جمله فارسی (تنباکو) ریشه سرخ‌پوستی خود را حفظ کرده است.

راستی، با شنیدن واژه تنباکو، اول چه در ذهن‌تان تداعی می‌شود؟ سیگار، توتون، پپ، قلیان، یا چقق؛ یا اگر از درس‌های دوران مدرسه یادتان باشد، امتیاز تنباکو، انحصار تنباکو، نهضت تنباکو، قیام تنباکو، قرارداد رژی، ناصرالدین شاه، یا میرزای شیرازی؟

بگذارید تاریخ را مختصری مرور کنیم. می‌دانید که اندکی پس از سومین سفر ناصرالدین شاه به فرنگ قرار داد واگذاری انحصار تنباکو به مدت ۵۵ سال با یکی از اتباع انگلیس بسته شد. به موجب این امتیاز، کمپانی انگلیسی رژی صاحب حق

(حداقل تابستان) ایجاب می‌کند که این فصل نامه از درج خبرها دوری کند و از آن‌جا که نوشته‌های هر شماره باید ماه‌ها پیش از انتشار آماده چاپ باشند، این نشریه به هیچ روی نمی‌تواند نشریه‌ای خبری باشد، یا جسارت درج خبر را داشته باشد؛ چون بی‌گمان بدین ترتیب هنگامی که خبر آماده خواندن می‌شود، دیگر خبر نیست، بلکه ماهیت خود را از دست داده است. اگر چنین می‌اندیشید، کاملاً درست می‌اندیشید؛ اما این را هم باید در نظر داشته باشید که برخی خبرها آن‌چنان مهم‌اند که مدت‌ها در یادها می‌مانند و به نقطه پرننگی در مسیر فعالیت‌های آدمی تبدیل می‌شوند که فراوان بدان‌ها ارجاع داده می‌شود.

فکر می‌کنم خبر پایان گرفتن دهمین کنفرانس تنوع زیستی در ژاپن از آن خبرهایی باشد که ماندنی‌اند و دیرتر کهنه می‌شوند، چون در خبرها آمده است که یکی از نتایج مهم این همایش، به نتیجه رسیدن کوشش‌های چندین ساله شهروندان جهان در هم صدایی علیه دزدی زیستی^۲ است. بر پایه این پیمان بین‌المللی کسان یا شرکت‌هایی که قصد دارند از منابع زیستی یا دانش سنتی کشوری بهره‌برداری اقتصادی بکنند، باید نخست از مردم بومی اجازه بگیرند و آنان را در سود خود شریک کنند.

شاید برای ما که بیش از یکصد سال پیش نهضت تنباکو را پشت‌سر گذاشته و از آن درس‌ها گرفته‌ایم و با آن درس‌ها داده‌ایم، این اصل به نظر بدیهی بیاید که مردم هر کشور صاحبان

اصلی منابع و ذخایر زیستی آن کشورند، اما مروری مختصر بر تاریخ تنوع زیستی نشان می‌دهد که این حق بدیهی و طبیعی به‌طور مکرر از سوی صاحبان قدرت‌های بزرگ نقض شده است و هم‌چنان می‌شود، حتی در هزاره سوم میلادی.

دزدی زیستی چیست

در تعریف دزدی زیستی آمده است که هرگونه تصاحب انحصاری غیرقانونی موجودات زنده، شامل میکروارگانیسم‌ها، گیاهان، جانوران از جمله آدمی و نیز دانش فرهنگی سنتی همراه با آن، دزدی زیستی است. دزدی زیستی غیرقانونی و ناعادلانه است، چون به حقوق صاحبان آن‌ها احترام نمی‌گذارد، بلکه در عوض در خدمت گسترش شرکت‌های تجاری و قدرت‌های بزرگ است.

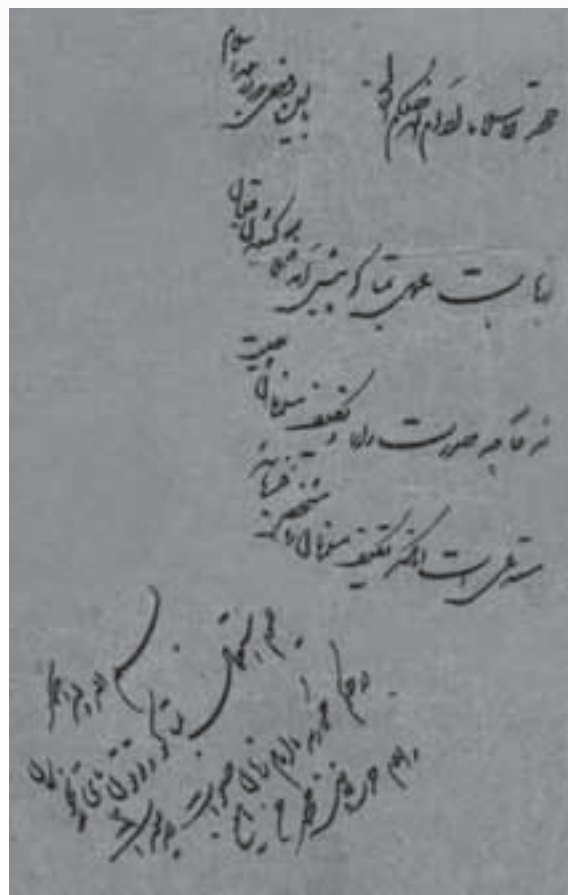
به بیان امروزی، هنگامی که شرکت‌های متعلق به کشورهای توسعه یافته به هر بهانه ادعای مالکیت یا هرگونه حق امتیازی نسبت به منابع زیستی و دانش سنتی و فناوری‌های کشورهای توسعه یافته می‌کنند، یا آن‌ها را بی‌ارزش می‌شمارند، اصطلاحاً می‌گویند دزدی زیستی روی داده است. امروزه این کار را بیش‌تر شرکت‌های بین‌المللی و به‌ویژه کمپانی‌های داروسازی انجام می‌دهند.

البته این شرکت‌ها و به‌طور کلی پشتیبانان تجاری کردن داروهای سنتی یا دیگر منابع ژنی، این کار را «دزدی زیستی» نمی‌دانند، بلکه ترجیح می‌دهند به جای اصطلاح «دزدی زیستی» از اصطلاح به ظاهر علمی‌تر «اکتشاف منابع زیستی»^۳ استفاده کنند. به علاوه، هنوز بسیاری از رسانه‌ها و دانشگاه‌ها نیز هنگام بحث درباره کوشش‌های مربوط به دانش محلی یا منابع طبیعی همین اصطلاح اخیر را که کمتر تحقیرآمیز به نظر می‌رسد، به کار می‌برند.

چند مثال دیگر

در طول تاریخ مثال‌های دزدی زیستی به فراوانی مشاهده می‌شوند. مثلاً، در سال ۱۴۹۲ ملکه ایزابل و پادشاه فردیناند^۴، امتیاز انحصاری کشف و فتح سرزمین‌های جدید را که هنوز کشف و شناخته نشده بودند، به همان کریستف کلمب اهدا کردند که تنباکو را از امریکا سوغات آورد و انحصار آن، یا به بیان امروزی، دزدی زیستی آن از ایران آن همه سروصدا به پا کرد.^۵

پروانش گلگون^۶ یکی دیگر از مثال‌های معروف دزدی زیستی است که از دهه ۱۹۵۰ آغاز شد. این گیاه زمانی بومی ماداگاسکار بود، اما به‌طور گسترده از راه دزدی زیستی به دیگر

غلامرضا مقدسی

کارشناس ارشد زیست‌شناسی از دانشگاه فردوسی مشهد
سرگروه زیست‌شناسی خراسان شمالی
ghr.moghaddasi@gmail.com

علم زیست‌شناسی کار مهمی است

کایدواژه‌ها: علوم زیستی، دبیری زیست‌شناسی، ایران.

کشورهای گرمسیری جهان هم وارد شد. بنابراین، پژوهشگران توانستند دانش محلی را از یک کشور، اما نمونه‌های گیاهی را از کشورهای دیگر به دست آورند. استفاده از این گیاه برای درمان دیابت نخستین قصد پژوهش‌ها بود. اما معلوم شد که مهم‌ترین تأثیر آن در درمان سرطان است. خصوصیات مختلفی از این گیاه از کشورهای مختلف گزارش می‌شود.

در سال ۱۹۹۵ وزارت کشاورزی آمریکا و یک شرکت پژوهشی طرحی برای فن استخراج ماده‌ای ضد قارچ از درخت نیم^۱ که در سراسر هندوستان می‌روید و روستاییان به ارزش طبیعی آن پی برده بودند، ارائه دادند. اما فریاد اعتراض هندی‌ها بلند شد و به دیگر کشورهای در حال توسعه نیز گسترش یافت. در پی آن، اقدامات قانونی دولت هندوستان سبب شد که سرانجام این طرح در سال ۲۰۰۵ لغو شد.

لوبیای انولا^۲ وارته‌ای از لوبیای زرد مکزیکی است. یک شرکت آمریکایی حبوبات واقع در کلرادو در دهه ۱۹۹۰ پروانه انحصاری این نوع لوبیای زرد را به دست آورد. این شرکت سبب زیان اقتصادی بیش از ۲۲۰۰۰ کشاورز در شمال مکزیک شد که از راه فروش این لوبیا زندگی را می‌گذراندند. شکایت این کشاورزان در ۱۴ آوریل ۲۰۰۵ نتیجه داد، پروانه بهره‌برداری این شرکت در ماه مه ۲۰۰۸ باطل شد و در اکتبر سال ۲۰۰۹ یک استیناف برای بازپس‌گیری پروانه شکست خورد.

در سپتامبر ۱۹۹۷ یک شرکت تکزاسی^۱ پروانه انحصاری برنج و دانه‌های باسماتی را صاحب شد. این پروانه شامل راه‌های انتخاب این برنج برای زادآوری بود. این شرکت از سوی جامعه بین‌الملل به دزدی زیستی متهم شد. این اتهام سبب بحران سیاسی بین هندوستان و آمریکا شد و سرانجام این پروانه را باطل کرد.

بنابراین به نظر می‌رسد که دزدی زیستی بسیار پیش‌تر از آن‌که به‌طور رسمی در دهمین کنفرانس تنوع زیستی ناگویا محکوم شود، محکوم شده بود.

سردبیر

پی‌نوشت

1. Jean Nicot de Villemain
2. Christopher Cloumbus

۳. نگارنده به علت پیدا نکردن معادل فارسی برای واژه نوپدید Biopiracy، از سر ناچاری به تقلید از Biodiversity و نیز bioethics که در فارسی آن‌ها را به ترتیب «تنوع زیستی» و «اخلاق زیستی» ترجمه می‌کنیم، معادل «دزدی زیستی» را برای آن ساخته است.

4. <http://scidev.net/en/news/nagoya-biopiracy-agreement-is-unexpected-success.html>
5. bioprospecting
6. King Ferdinand and Queen Isabella
7. rosy periwinkle
8. Azadirachta indica
9. The Enola Bean
10. RiceTec

* چون ورود تنباکو به ایران به صورت انحصاری و غیرقانونی نبوده است، بنابراین پرورش این سوغات کریستف کلمب در ایران مشمول تعریف دزدی زیستی نمی‌شود.